FOLKLORIY MATNDA MADANIY KOD VA JAMOAVIY XOTIRA: IKKI EPIK AN’ANA QIYOSI

To‘lqinjonova Nilufar To‘lqinjon qizi
SamDCHTI tayanch doktorant
tulkinjonovanilufar06191998@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada folkloriy matnda madaniy kod va jamoaviy xotira: ikki epik an’ana qiyosi masalasi “Tristan va Izolda” hamda “Kuntug‘mish” asarlari misolida qiyosiy-tipologik va poetik tahlil asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda ikki an’ananing umumiy motivlari bilan bir qatorda janr, qahramonlar munosabati va ma’no tashkil etishidagi farqlari aniqlanadi. Xulosalar matnlarning nashr va variant xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi.

Kalit so‘zlar: madaniy kod, jamoaviy xotira, epik matn, folklor semantikasi, ramz

Аннотация: В статье рассматривается вопрос культурного кода и коллективной памяти в фольклорном тексте: сравнение двух эпических традиций на основе сравнительно-типологического и поэтического анализа на примере произведений «Тристан и Изольда» и «Кунтугмиш». Помимо общих мотивов двух традиций, в исследовании определяются различия в жанре, мироощущении персонажей и организации смысла. Выводы формируются с учетом публикационных и вариативных особенностей текстов.

Ключевые слова: культурный код, коллективная память, эпический текст, фольклорная семантика, символ.

Abstract: This article examines the concepts of cultural code and collective memory within folklore texts, comparing two epic traditions - “Tristan and Isolde” and “Kuntugmish” - through a comparative-typological and poetic analysis. In addition to identifying shared motifs, the study explores differences in genre, the characters’ worldviews, and the organization of meaning. The conclusions are drawn with due consideration for the specificities of the texts’ publication histories and their inherent variations.

Keywords: cultural code, collective memory, epic text, folklore semantics, symbol.

Folklor matni o‘tgan voqealar haqidagi xabarni shunchaki saqlamaydi: u jamoaning qadrli deb bilgan fazilatlarini tanlab, obraz va voqealar tizimiga singdiradi. Shu ma’noda epik hikoya jamoaviy xotiraning badiiy shaklidir. “Tristan va Izolda” hamda “Kuntug‘mish”dagi sevgi va sinov motivlarini qiyoslash orqali madaniy kod qanday ishlashi ko‘rinadi. [1]

Madaniy kod tushunchasi. Madaniy kod deganda matndagi predmet, munosabat yoki marosimning o‘z lug‘aviy ma’nosidan ortiqcha jamoaviy qiymatga ega bo‘lishi tushuniladi. Hokimiyat belgisi, nikoh, qasam, safar, qarindoshlik va vafodorlik bir xil so‘zlar bilan ifodalansa-da, har bir madaniy muhitda boshqa me’yoriy ma’noga ega bo‘lishi mumkin. Shu sabab ramzning tahlili matndagi vazifa bilan boshlanishi zarur. [8;102]

Bu kuzatishni asoslashda qiyosiy poetikaning strukturaviy o‘lchovlari muhim: asosiy epizodning boshlanish sharti, personajning vazifasi, syujetdagi burilish nuqtasi va yakuniy baho alohida belgilanadi. Mazkur mezonlar tadqiqotchining oldindan shakllangan taxminini matnga majburan tatbiq etish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, dostonning og‘zaki kelib chiqishi va rivoyatning yozma qayta ishlangan shakli o‘rtasidagi farq har bir xulosada e’tiborga olinadi. [7;33]

Xotiraning tanlovchanligi. Jamoaviy xotira tarixiy qaydning aniq nusxasi emas. U avlodlar tajribasini takrorlashga yaroqli hikoya shakliga keltiradi; qahramonning me’yoriy tanlovi, sadoqati va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

iztirobi hikoyaning eng esda qolarli bo‘lagiga aylanadi. Bunday qayta qurish tarixiy dalil o‘rnini bosa olmaydi, biroq jamiyat o‘zini qanday tasavvur qilganini bilishga xizmat qiladi. [6]

Mazkur farqlanishni tasvirlashda tipologik yaqinlik bilan bevosita ta’sir masalasi chegaralanadi. Matnlardagi o‘xshash motiv yoki ramzning mavjudligi mustaqil ravishda tarixiy aloqa dalili bo‘la olmaydi. Buning uchun tarjima, qo‘lyozma, ijro an’anasi va madaniy vositachilik bo‘yicha qo‘shimcha hujjatlar talab etiladi. Demak, hozirgi natijalar badiiy struktura va semantik vazifalarga oid ilmiy talqin maqomidadir. [8;131]

Tristan rivoyatida qirol, ritsar, qasam va sevgi o‘rtasidagi munosabatlar ijtimoiy-ixtiyoriy tanlovning murakkabligini ochadi. Shaxsiy sadoqatning turli obyekti – hukmdor, yaqin inson, ijtimoiy tartib – bir-biriga zid kelganda dramatik taranglik yuzaga chiqadi. Bu ziddiyat saroyiy madaniyat qadriyatlarini tushunish uchun matn ichidagi semantik maydonni tashkil etadi. [1]

Dostoniy me’yorlar. “Kuntug‘mish”da el, oila, yor va farzand bilan bog‘liq munosabatlar ko‘pincha bir-birini to‘ldiradi. Qahramonning uzoq sinovlardan so‘ng maqsadiga intilishi individual jasoratni oila va jamiyatning barqarorligi bilan bog‘laydi. Shu tariqa epik kod g‘alabani shaxsiy muvaffaqiyatdan ko‘ra kengroq axloqiy tartibning qayta qaror topishi sifatida yoritadi. [2]

Bu kuzatishni asoslashda qiyosiy poetikaning strukturaviy o‘lchovlari muhim: asosiy epizodning boshlanish sharti, personajning vazifasi, syujetdagi burilish nuqtasi va yakuniy baho alohida belgilanadi. Mazkur mezonlar tadqiqotchining oldindan shakllangan taxminini matnga majburan tatbiq etish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, dostonning og‘zaki kelib chiqishi va rivoyatning yozma qayta ishlangan shakli o‘rtasidagi farq har bir xulosada e’tiborga olinadi. [7;33]

Nutqiy shakllar. Madaniy kod asar mavzusidagina emas, nutqiy qurilishida ham namoyon bo‘ladi. Epik formulalar, murojaatlar, sifatlashlar va dialogik qarama-qarshiliklar tinglovchiga kimning harakati maqtovga, kimniki tanqidga loyiq ekanini bildiradi. Yozma rivoyatda esa muallif bayoni, keskin epizodlar ketma-ketligi va psixologik urg‘u shu vazifani bajarishi mumkin. [8;102]

Muloqot va xotira. Ikki matnni yonma-yon o‘qish ularning bir xil qadriyatni takrorlashini emas, qadriyatlarning turli tizimlarda ishlashini ko‘rsatadi. Masalan, vafodorlik ba’zi vaziyatlarda taqiq bilan to‘qnashib fojia tug‘dirsa, boshqa holatda qahramonni qo‘llab-quvvatlovchi axloqiy poydevorga aylanadi. Natijada sevgi universal motiv bo‘lsa-da, uning madaniy sharhi universal emas. [6]

Mazkur farqlanishni tasvirlashda tipologik yaqinlik bilan bevosita ta’sir masalasi chegaralanadi. Matnlardagi o‘xshash motiv yoki ramzning mavjudligi mustaqil ravishda tarixiy aloqa dalili bo‘la olmaydi. Buning uchun tarjima, qo‘lyozma, ijro an’anasi va madaniy vositachilik bo‘yicha qo‘shimcha hujjatlar talab etiladi. Demak, hozirgi natijalar badiiy struktura va semantik vazifalarga oid ilmiy talqin maqomidadir. [8;131]

Tahlil tartibi. Madaniy kodni dalillash uchun ramz nomini sanash yetarli emas. Avval ramz qatnashgan epizod belgilanadi, keyin uning qahramonning qaroriga ta’siri aniqlanadi va nihoyat syujet natijasi bilan bog‘lanadi. Ushbu uchlik talqinlarni nazoratsiz umumlashtirishdan saqlaydi. [8;102]

Bu kuzatishni asoslashda qiyosiy poetikaning strukturaviy o‘lchovlari muhim: asosiy epizodning boshlanish sharti, personajning vazifasi, syujetdagi burilish nuqtasi va yakuniy baho alohida belgilanadi. Mazkur mezonlar tadqiqotchining oldindan shakllangan taxminini matnga majburan tatbiq etish ehtimolini kamaytiradi. Shuningdek, dostonning og‘zaki kelib chiqishi va rivoyatning yozma qayta ishlangan shakli o‘rtasidagi farq har bir xulosada e’tiborga olinadi. [7;33]

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, “Tristan va Izolda”da xotira shaxsiy muhabbatning ijtimoiy tartib bilan murakkab munosabatini, “Kuntug‘mish”da esa sinovlar orqali tasdiqlanadigan oilaviy va jamoaviy barqarorlikni ko‘proq badiiylashtiradi. Bular bir madaniyatni boshqasidan ustun qo‘yuvchi hukm emas, ikki syujetdagi ma’no ustuvorliklarining tavsifidir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Folkloriy va epik matnlarda madaniy kod predmet va motivlarning vazifasida ochiladi. Jamoaviy xotira esa mazkur vazifalarni takrorlanuvchi hikoya orqali avlodlarga yetkazadi. Shu bois qiyosiy izlanishda ramz, syujet va ijtimoiy me’yor birgalikda tahlil qilinishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bédier, Joseph. The Romance of Tristan and Iseult. Translated by Hilaire Belloc; completed by Paul Rosenfeld. New York: D. Appleton and Company, 1910.
2. Kuntug‘mish. O‘zbek xalq dostoni. Ergash Jumanbulbul o‘g‘li varianti; H. Zarif tayyorlagan nashr. Toshkent, 1975. (Nashr rekvizitlari va sahifalar manba nusxasi bilan solishtirilishi lozim.)
3. Bakhtin, M. M. Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. In: The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press, 1981.
4. Propp, Vladimir. Morphology of the Folktale. 2nd ed. Austin: University of Texas Press, 1968.
5. Lord, Albert B. The Singer of Tales. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
6. Halbwachs, Maurice. On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
7. Genette, Gérard. Narrative Discourse: An Essay in Method. Ithaca: Cornell University Press, 1980.
8. Lotman, Yuri M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. Bloomington: Indiana University Press, 1990.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.